

ЦИКЛІЧНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В ЕКОНОМІЦІ

ECONOMIC DEVELOPMENT CYCLING AND ECONOMIC STRUCTURAL CHANGES

У статті досліджено взаємозв'язок між циклічним характером розвитку і структурними змінами, що мають місце в сучасній економіці. На підставі аналізу класичних і неокласичних інтерпретацій циклічності економічної динаміки зроблено спробу визначити послідовність структурних змін, яка є характерною для різних типів економічних циклів: Кітччина, Жюгляра, Кузнеця, Кондратьєва.

Ключові слова: економічний розвиток, циклічність, структурні зміни, цикл Кітччина, цикл Жюгляра, цикл Кузнеця, цикл Кондратьєва.

В статье исследована взаимосвязь между циклическим характером развития и структурными изменениями, имеющими место в современной экономике. На основании анализа классических и неоклассических интерпретаций цикличности экономической динамики предпринята попытка опре-

делить последовательность структурных изменений для различных типов экономических циклов: Китчина, Жюгляра, Кузнеца, Кондратьева.

Ключевые слова: экономическое развитие, цикличность, структурные изменения, цикл Китчина, цикл Жюгляра, цикл Кузнеца, цикл Кондратьева.

The article investigates the relationship between the cyclical nature of economic development and the structural changes taking place in the modern economy. Based on the analysis of classical and neoclassical interpretations of the cyclicity of economic dynamics, we made an attempt to determine the sequence (chains) of structural changes that are characteristic of different types of economic cycles.

Key words: economic development, cyclicity, structural changes, Kitchin cycle, Juglar cycle, Kuznets swing, Kondratiev wave.

УДК 338.12:330.1

Пелех О.Б.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Рівненський державний гуманітарний
університет

Постановка проблеми. Детермінантою нинішнього часу є швидкі перетворення всіх аспектів соціально-економічного життя, «зумовлені як фундаментальними технологічними інноваціями, так і колосальними соціокультурними зрушеннями глобального масштабу» [1, с. 3]. Глобалізація, будучи тісно пов'язаною з науково-технічним і технологічним розвитком, розширенням міжнародної кооперації й міжнародного поділу праці, ускладненням міжнародних і міждержавних взаємозв'язків, об'єктивно призводить до постійних економічних змін і розвитку, вдосконалення й появи нових продуктів, методів виробництва, якісно нових систем і способів управління і т. д. Водночас глобалізація супроводжується низкою чинників і проблем, що викликають порушення рівноваги й диспропорції різної природи, які можуть із певною періодичністю повторюватися і призводити до появи циклічних коливань економічної активності. Отже, поєднання тенденцій економічного зростання/спадання із циклічно повторюваними періодами тимчасових спадань і зростань формує реальну динаміку змін сучасних економічних систем. За таких умов проблематика дослідження економічної динаміки набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформаційних процесів в економіці була предметом вивчення таких зарубіжних дослідників, як: Ф. Кене, К. Маркс, Дж.Б. Кларк, В. Парето, Р. Харрод, Е. Домар, Р. Солоу, В. Льюїс, Р. Стоун, Ж. Форрестьє, А. Тоффлер, П. Друкер, Д. Кендрик, Дж. Стігліц, Я. Тінберген, Ф. Хайск та ін. Серед українських дослідників питаннями аналізу структурних

змін в економіці займалися: Т. Артьомова, С. Біла, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Главацька, Н. Гражевська, А. Гриценко, С. Єрохін, В. Коломойцев, Ю. Макогон, Т. Орехова, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, І. Пузанова, В. Сіденко, М. Скрипниченко, А. Філіпенко, Л. Шинкарук, О. Шниркова, С. Якубовський.

Окремим предметом численних наукових дискусій є питання циклічності економічного розвитку в умовах світових глобалізаційних змін. Загально-теоретичні та методологічні аспекти економічного розвитку, характер і динаміку економічного розвитку, структурні зміни, що супроводжують його, висвітлено в працях В. Волчека, В. Маєвського, Р. Нельсона, Р. Нурєєва, В. Тарасевича, С. Глазьева, М. Калецького, М. Кондратьєва, С. Кузнеця, Й. Шумпетера, Ю. Яковця.

Ці та інші аспекти економічної динаміки й далі перебувають у полі зору зарубіжних і вітчизняних дослідників. Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових розвідок, нинішній рівень дослідженості є недостатнім. До питань, які потребують подальшого розроблення, належить вивчення причин, наслідків, складників економічного розвитку і його циклічності зокрема. Наше дослідження стосується цієї проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження цілком конкретного її аспекту – взаємозв'язку між циклічним характером розвитку економіки і структурними змінами, що мають місце в сучасній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі є чимало трактувань поняття «розвиток». У тлумачному словнику він визначається як «процес, унаслідок якого відбувається

зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого» [2, с. 1235].

Вперше про економічний розвиток систем заговорили меркантилісти та фізіократ Ф. Кене. Д. Рікардо розробив теорію економічного розвитку, а К. Маркс у своєму «Капіталі» намагався дослідити сутність економічного розвитку, запропонувавши економічний закон руху суспільства.

Вагомий внесок у становлення теорії економічного розвитку зробив Й. Шумпетер [3]. Його концепція включає п'ять підходів до розуміння цього поняття: 1) створення нового товару, з яким споживачі ще не знайомі, або надання нової якісної характеристики наявному товару; 2) створення нового методу виробництва, який ще не випробовувався в даній сфері виробництва і який не обов'язково ґрунтується на новому науковому відкритті, а може бути представлений лише новою формою товару; 3) відкриття нового ринку, на якому досліджувана промисловість ще не функціонувала; 4) знаходження нового джерела чинників виробництва незалежно від того, чи було воно раніше, чи є новоствореним; 5) створення нової організації галузі, наприклад досягнення монополії або ліквідація монопольної позиції.

Американський економіст М. Шніцер акцентує на тому, що «економічний розвиток – це не тільки збільшення реального обсягу виробництва, а й урізноманітнення різновидів продукції, якщо порівняти з тими, які випускалися раніше» [4, с. 322]. С. Мочерний із позиції політекономії визначає економічний розвиток як незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва (спосіб виробництва, що базується на техніко-економічному поєднанні речових і особистісних чинників виробництва, комплексі техніко-технологічних відносин між речовими елементами продуктивних сил у системі техніко-економічних відносин) [5, с. 623].

Загалом сучасна наука трактує економічний розвиток як процес переходу від одного етапу економічного розвитку до іншого, коли на новому етапі, крім старих груп товарів і послуг, виробляються ще й абсолютно нові, використовуються більш нові технології або способи організації виробництва.

Однією з особливостей функціонування ринкової економіки є циклічність її розвитку. Тобто розвиток економіки являє собою процес, який розгортається в часі, а основні тенденції розвитку формуються під впливом циклічності.

Згідно з теорією самоорганізації, розвиток системи розуміється як послідовність тривалих періодів, які відповідають її стабільному стану та перериваються короткими періодами хаотичної поведінки (біфуркаціями), після чого відбувається перехід до наступного стійкого стану [6, с. 71]. Тобто в економічній системі поєднуються два протилежних

процеси [7, с. 287]: з одного боку – упорядкування, яке виникає, наприклад, завдяки організації господарських процесів, з іншого – зростання ентропії. «Генерування енергії економічного руху залежить від вибору часових структур організацій господарського життя людей, від своєчасності й комплексності розроблення й реалізації програм інституційно-технологічних змін» [8, с. 408].

Циклічність виражається в регулярному повторенні коливань ділової активності, коли зростання виробництва змінюється падінням, а підвищення ділової активності – зниженням. Циклічність також характеризується періодичним зростанням і спадом ринкової кон'юнктури. Періоди підвищення економічної активності переважно характеризуються екстенсивним розвитком, а періоди зниження активності – інтенсивним [9, с. 46].

Складовою частиною поняття «циклічність» є цикл. У тлумачному словнику цикл подається як сукупність взаємопов'язаних явищ, процесів, робіт, яка утворює закінчене коло дій протягом певного проміжку часу [2, с. 1583]. Використовуючи це поняття, можна говорити про те, що процес соціального й економічного розвитку здійснюється у визначеному ритмі, що періодично повторюється, із циклічними перетвореннями на якісно новому рівні. «Сутність економічного розвитку полягає саме в стрибкоподібних переходах від одного стаціонарного стану до іншого на якісно іншому рівні. Кожен цикл має загальні риси та параметри, але водночас він неповторюваний, своєрідний, у ньому закладений попередній досвід» [10, с. 5].

З іншого боку, сучасні економісти розглядають економічний розвиток із погляду процесного підходу, який виділяє етапи соціально-економічного розвитку зі змінами, зокрема структурними, які спричиняють швидкі або не надто швидкі модифікації економічного організму, яким є економіка держави. Такий підхід, зокрема, представляє Сучасна економічна енциклопедія [11]: «Економічний розвиток – це незворотні, скеровані та закономірні зміни економічної системи суспільства. Внаслідок економічного розвитку зростає диференціація складу елементів, що утворюють економічну систему, ускладнюється структура та підвищується рівень самоорганізації, з'являються нові види економічної діяльності, зростають її продуктивність, рівень доходів і задоволення суспільних потреб у матеріальних і нематеріальних благах і загалом якість життя та рівень розвитку людей. Економічний розвиток пов'язаний з істотними змінами в структурі виробничих сил, технологічному базисі суспільства, суспільно-економічних відносин, інститутів». Із цього визначення випливає, що неможливо ґрунтовно досліджувати економічний розвиток, не беручи до уваги різного роду структурні зміни.

Класифікації змін уже нами розглядалися [12–14]. Будь-яка економічна система піддається

змінам, які пов'язані з внутрішніми причинами та зовнішніми впливами. Ці зміни можуть стосуватися властивостей і характеристик її елементів і сукупностей елементів, з одного боку, а також взаємодій між ними – з іншого. Завдяки змінам система адаптується до впливів зовнішнього середовища та змін усередині самої системи. Зміни можуть бути як незначними, так і істотними. До останніх належать зміни структурні. Вони є складною системою кардинальних змін внутрішніх взаємозв'язків елементів економічної системи, закономірностей їхнього розвитку, пропорцій між ними, що відбуваються під впливом трьох груп чинників: соціально-економічних, науково-технологічних та інституційних. Нагромадження структурних змін викликають структурні зрушення, а отже, забезпечують структурні трансформації. Під структурними зрушеннями пропонується розуміти істотні кількісні та якісні зміни взаємозв'язків між елементами економічної системи, які є наслідком сукупності попередніх незворотних структурних змін, що відбувалися протягом певного часу під впливом різних економічних і неекономічних чинників і проявляються у формі зміни розміщення елементів, пропорцій між елементами та характеристик економічної системи. Структурна трансформація являє собою істотні зміни структури економічної системи, які є наслідком нагромадження структурних змін/зрушень, що за час здійснення трансформації призводять до значних якісних модифікацій наявних і появи нових інтегральних властивостей, рис, характеристик економічної системи.

З огляду на циклічність економічного розвитку і зв'язок економічного розвитку зі змінами, чимало дослідників убачають тісну взаємозалежність між циклічністю і структурними змінами. Зокрема, часто структурні зміни розглядають як наслідок циклічної динаміки. Свого часу М. Кондратьєв [15] зазначав, що істотні зміни в структурі економіки спостерігаються у «верхніх» і «нижніх» точках довгих хвиль, а кожна наступна фаза циклу є кумуляцією змін, що відбулися на попередній фазі. Його ідеї підтримуються сучасними дослідниками. С. Любимцева відзначає тісний зв'язок між характером структурних змін і циклами Кондратьєва на макрорівні [16]. А. Фоміна [17] залучає до пояснення механізмів довгих циклів структурні зміни разом із такими чинниками, як технологічний прогрес, фізичний капітал, людський капітал, інвестиції, торговельна інтеграція економік різних країн, уважаючи структурні зміни економічним способом подолання економічних криз. М. Калужський зауважує: «...розвиток ринкової економіки не випадково має хвилеподібний характер, будучи наслідком поступового накопичення дисбалансів» [18, с. 17]. Подібних прикладів можна навести чимало.

На підставі аналізу класичних і неокласичних інтерпретацій циклічності економічної динаміки

нами зроблена спроба визначити послідовність (ланцюжки) структурних змін, які є характерними для різних типів економічних циклів.

Ще в середині ХХ ст. Й. Шумпетер залежно від причин криз і періодів тривалості запропонував виділяти чотири типи економічних циклів:

- короткострокові цикли Кітчина (період – 3–4 роки);
- середньострокові цикли Жюгляра (період – 6–13 років);
- ритми Кузнеця (період – 15–20 років);
- довгі хвилі Кондратьєва (період – 50–60 років).

Цикли Кітчина (інші назви – цикли запасів, фінансові цикли) – це найкоротші цикли. В їх основі лежать зміни в оборотних коштах і товарно-матеріальних запасах. Сучасна економічна теорія зазвичай пов'язує механізм генерування циклів Кітчина з часовими лагами передачі інформації, пов'язаними з процесом прийняття рішень комерційними фірмами. Через затримки прийняття рішень для поліпшення кон'юнктури ринку бізнес безпідставно продовжує нарощувати обсяги виробництва, а це призводить до перенасичення ринку, повного використання трудових ресурсів і капіталу. Як наслідок, через деякий час ринок стає затовареним: товари накопичуються на складах, а попит і ціни падають. Виникає потреба зменшити виробництво, але й тут знову процес прийняття та реалізації рішення потребує часу. Крім того, є часовий лаг між моментом початку зниження рівня завантаження виробничих потужностей і «розсмоктуванням» надлишкових запасів товарів на складах. Указані часові лаги генерують цикли Кітчина [19]. Як бачимо, в основі циклу Кітчина лежить техніко-економічний механізм – перевиробництво й недовиробництво товарних запасів. Як правило, цикли Кітчина є характерними для рівня підприємств або галузей.

Якщо розглянути зміни, що мають місце протягом одного циклу Кітчина, то їх, як правило, можна охарактеризувати як незначні або неструктурні. Водночас вимальовується такий ланцюжок змін: на початковому етапі відбуваються зміни попиту на товари, які виробляються, що тягне за собою зміни запасів товарно-матеріальних цінностей; далі накопичення товарів на складах змушує змінити обсяги виробництва з одночасними змінами цін на товари; на останньому кроці відбуваються зміни в доходах і зайнятості населення. У наступному циклі описаний ланцюжок змін повторюється.

На Заході середньострокові цикли називають *циклами Жюгляра* (інші назви – бізнес-цикли, промислові цикли, середні цикли). Цикл Жюгляра пов'язаний з оновленням основного капіталу та інвестиціями. Основною причиною циклів є зростання цін. Водночас уважають, що цикли Жюгляра є результатом: порушень вкладень капіталу в

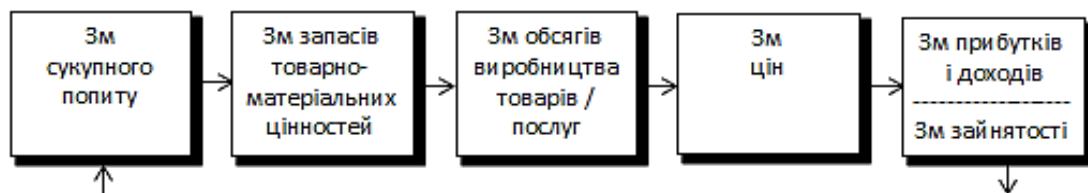
активні елементи основного капіталу – засоби та знаряддя праці; переливів капіталу з однієї галузі в іншу; впливу міжгалузевої конкуренції; впливу формування ціни виробництва в довгостроковому періоді; змін грошово-кредитних чинників. Цикли Жюгляра відбуваються на світовому, національному та галузевому рівнях.

На відміну від короткострокових циклів Кітчичина цикли Жюгляра пов'язують зі структурними змінами в економіці відповідного рівня. Цикл Жюгляра починається зі структурних змін на рівні фінансово-кредитної системи і проявляється у вигляді змін розміру позик. Так само ці зміни викликають структурні зміни інвестицій, а ті спричиняють істотне оновлення основного капіталу

(відбуваються структурні зміни в основному капіталі). Далі відбуваються структурні зміни в обсягах виробництва товарів і послуг, а також структурні зміни цін. Із часом мають місце структурні зміни сукупного попиту і пропозицій, а також структурні зміни в зайнятості населення.

Середньострокові *цикли Кузнеця* (інші назви – будівельні цикли, відтворювальні цикли, демографічні цикли) початково пов'язували з нерівномірністю попиту в будівництві, зміною покоління житлових будинків і виробничих споруд, а також із демографічними процесами, зокрема припливом мігрантів. Однак сьогодні їх пояснюють циклічністю оновлення технологій і загальними інфраструктурними змінами [18, с. 16–17].

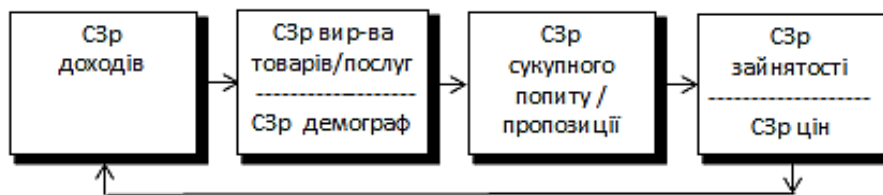
Цикл Кітчичина

Цикл Жюгляра

Цикл Кузнеця

Цикл Кондратьєва

Позначення:

- Зм – зміни
- СЗм – структурні зміни
- СЗр – структурні зрушення
- Т – структурні трансформації

Рис. 1. Зміни, зрушення і трансформації в рамках економічних циклів

Джерело: розроблено автором

Свого часу С. Кузнець довів, що показники національного доходу, споживчих витрат, валових інвестицій в устаткування виробничого призначення, а також у будівлі і споруди демонструють взаємопов'язані двадцятирічні коливання. Водночас у будівництві ці коливання мають найбільшу відносну амплітуду [9, с. 298].

Цикли Кузнеця на відміну від попередніх пов'язані з іншим видом змін – структурними зрушеннями. На початку циклу відбуваються структурні зрушення в доходах. Далі вони тягнуть за собою одночасні зрушення в обсягах виробництва та демографічні зрушення. Отже, відбуваються структурні зрушення в сукупному попиті та пропозиції, а остаточно – структурні зрушення зайнятості населення та цін.

Цикли, або хвилі, Кондратьєва (інакше – технологічні цикли) – це періодичні цикли сучасної світової економіки тривалістю 50 років із можливими відхиленнями в 10 років. Імпульсом для початку циклу є радикальні зміни в технологічній базі суспільного виробництва, його структурна перебудова. Тобто цикли Кондратьєва пов'язані з технологічними відкриттями або важливими технічними нововведеннями та їх упровадженням.

Цикли Кондратьєва пов'язані зі значними змінами – структурними зрушеннями і трансформаціями. Початком циклу є структурні зрушення та трансформації в технологіях. Істотні технологічні зміни викликають структурні зміни в інвестиціях. Потреба в інвестиціях спричиняє структурні зрушення в кредитно-фінансовій системі. У кінцевому підсумку все це призводить до структурних зрушень і трансформацій у виробництві товарів і послуг.

Сказане схематично представлено на рис. 1.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток економіки являє собою циклічний процес, який розгортається у часі, його основні тенденції формуються під впливом циклічності. Циклічність виражається в регулярному повторенні коливань ділової активності, коли зростання виробництва змінюється падінням, а підвищення ділової активності – зниженням. Циклічність характеризується періодичним зростанням і спадом ринкової кон'юнктури. Водночас економічний розвиток пов'язаний з істотними змінами в структурі виробничих сил, технологічному базисі суспільства, суспільно-економічних відносин та його інститутів.

Доведено, що між циклічним характером розвитку економіки і структурними змінами, що мають місце в сучасній економіці, є тісний взаємозв'язок. На підставі аналізу теоретичних інтерпретацій циклічності економічної динаміки зроблено спробу визначити послідовності структурних змін, які є характерними для найбільш відомих типів економічних циклів: Кітчина, Жюгляра, Кузнеця, Кондратьєва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шинкарук Л.В., Бевз І.А. та ін. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток. К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2015. 304 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. 401 с.
4. Шніцер М. Порівняння економічних систем. К.: Основи, 1997. 519 с.
5. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2002. 952 с.
6. Шкодін І.В. Сучасні тенденції самоорганізації світової економічної системи. Економіка України. 2012. № 9. С. 70–77.
7. Ягельська К.Ю. Управління часом та економічними циклами в складі моделі випереджаючого національного економічного розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2014. Вип. 5 (1). С. 287–290.
8. Бирюков В.В. Время как экономическое пространство развития хозяйственной системы: дис. ... докт. экон. наук: 08.00.01. Санкт-Петербург, 2000. 450 с.
9. Цветков В.А. Циклы и кризисы: теоретико-методологический аспект. М.; СПб.: Нестор-История, 2013. 504 с.
10. Шкодін І.В., Юрків Н.Я. Циклічний розвиток світової економіки в умовах фінансової невизначеності. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2011. Т. 1. № 10. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/29293/26287>.
11. Енциклопедія сучасної України / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18796.
12. Пелех О.Б. Структурні зрушення і трансформації як процеси й результати структурних змін в економіці. Бізнес Інформ. 2018. № 3.
13. Пелех О.Б. Сутність і роль структурних змін в умовах економіки, що трансформується. Вісник Одеського національного університету. Економіка. 2017. Т. 22. Вип. 10 (63). С. 45-48.
14. Пелех О.Б. Чинники зміни структури сучасної економіки. Бізнес Інформ. 2018. № 1(477). С. 28–34.
15. Кондратьєв Н.Д. Большие циклы экономической конъюнктуры: Доклад. Проблемы экономической динамики. М.: Экономика, 1989. С. 172–226.
16. Любимцева С.В. Трансформация экономических систем. М.: Экономист, 2004. 443 с.
17. Фомина А.В. Циклы Кондратьева в экономике России: монография. М.: Международный фонд Н.Д. Кондратьева, 2005. 146 с.
18. Калужский М.Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка; ОмГТУ. М.: Экономика, 2014. 328 с.
19. Korotayev A.V., Tsirel S.V. Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis. Structure and Dynamics. 2010. Vol. 4 (1). 57 p. URL: <https://escholarship.org/uc/item/9jv108xp>.